

Wprowadzenie

Uchwalony 6.6.1997 r. Kodeks karny wykonawczy¹ dał początek niezna-nej dotąd w prawie karnym wykonawczym instytucji – systemom wykonywa-nia kary pozbawienia wolności. Obok systemu programowanego oddziaływa-nia i zwykłego zdecydowano się na wydzielenie odrębnego systemu² dedyko-wanego skazanym z zaburzeniami psychicznymi, upośledzonym umysłowo, a także uzależnionym od alkoholu albo innych środków odurzających lub psy-chotropowych oraz niepełnosprawnym fizycznie (art. 96 § 1 KK³). Tym sa-mym ustawodawca przyznał szczególną rangę problematyce oddziaływań spe-cjalistycznych podejmowanych w trakcie wykonywania kary pozbawienia wol-ności, akcentując ją dodatkowo w nazwie nadanej temu systemowi⁴.

¹ Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557.

² Poszukując punktu odniesienia dla definicji systemu terapeutycznego, *B. Stańdo-Kawecka* zestawia go z systemem penitencjarnym. Słusznie jednak dodaje, iż termin „system terapeutyczny” nie może być rozpatrywany w znaczeniu szerszym (jako synonim systemu penitencjarnego), ale węższym, w którym stanowi on jedynie jeden z jego elementów (por. *B. Stańdo-Kawecka*, Wyko-nywanie kary pozbawienia wolności, s. 109–110). W takim ujęciu na system ten będzie składać się całokształt przepisów, instytucji, środków i zasad ich stosowania, które służyć będą realizacji specjalnie określonych zadań kary (zdefiniowanych w art. 97 § 1 KK³) wobec skazanych, którzy ze względu na swój stan zdrowia psychicznego i fizycznego wymagają oddziaływań specjalistycz-nych (wymienionych w art. 96 § 1 KK³). Wypada przy tym zauważyć, iż niezależnie od wspólnego określenia specjalnych zadań dla kary realizowanej w systemie terapeutycznym (art. 97 § 1 KK³), ustawodawca dokonał w wielu miejscach KK³ oddzielnej regulacji szeregu kwestii doty-czących wykonywania kary wobec poszczególnych grup skazanych z art. 96 § 1 KK³. Świadczy to niewątpliwie o dużym zróżnicowaniu i specyfice populacji skazanych przypisanych do systemu terapeutycznego.

³ Z czasem zdecydowano o tym, aby zawarte pierwotnie w treści art. 96 § 1 KK³ ogólnie określone „zaburzenia psychiczne” doprecyzować, poprzedzając je terminem „niepsychotyczne”. Dziś w tej pojemnej kategorii mieszczą się jeszcze skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 KK, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych.

⁴ Warto podkreślić, iż w końcu prac nad nową kodyfikacją karną zamiast określenia tego systemu mianem „terapeutycznego” wywoływał pewne wątpliwości (por. *T. Kolarczyk*, Terapeu-tyczny system, s. 47). Wynikały one w dużej mierze z niejasności terminologicznych i różno-rodnego znaczenia, jakie przypisywano najważniejszym oddziaływaniom specjalistycznym, które miałyby być podejmowane w obrębie tego systemu (leczenie, psychoterapia, rehabilitacja). Osta-tecznie jednak termin ten w ramach kompromisowego, umownego ujęcia został zaakceptowany

Twórcy nowej ustawy u progu jej wejścia w życie wyrażali nadzieję, iż ustawodawca, zastępując systemami zdewaluowane pod rządami uprzedniej kodyfikacji rygory, otwiera przestrzeń do efektywnego wypełnienia celów wykonywania kary pozbawienia wolności oraz pełniejszej realizacji zasady indywidualizacji⁵. Szybko jednak okazało się, że przypisywane im walory, w szczególności w zakresie wzmocnienia skuteczności oddziaływań penitencjarnych, napotykały liczne przeszkody, wynikające zarówno z niedoskonałości regulacji prawnych, wadliwej praktyki ich stosowania, jak i trudności natury organizacyjnej. Relatywnie największa krytyka zogniskowała się wokół systemu programowanego oddziaływania, inicjując szereg postulatów jego gruntownej reformy⁶. Pochodną zwiększonego zainteresowania systemem programowanego oddziaływania stała się także baczniejsza analiza potencjału i praktyki wykonywania kary pozbawienia wolności w pozostałych systemach, w pierwszej kolejności w systemie zwykłym⁷. W ostatnich latach podobny proces można zaobserwować również w stosunku do systemu terapeutycznego⁸.

Warto dodać, iż dyskusja wokół systemów, zarówno w doktrynie prawa karnego wykonawczego, jak i wśród praktyków, nabiera tempa, a w jej toku formułowane są konkretne, coraz dalej idące, propozycje zmian⁹. Niektórzy z uczestników debaty stawiają dziś otwarcie pytanie o zasadność dalszego utrzymywania tej instytucji w polskim systemie penitencjarnym.

i dziś nie wywołuje obiekcji w doktrynie. Zgodnie z definicją słownikową „terapeutyczny” to „mający na celu przywrócenie zdrowia, stosowany w celu wyleczenia; leczniczy”, sama zaś terapia to „przywracanie zdrowia chorym ludziom i zwierzętom za pomocą różnorodnych środków i zabiegów”, por. *B. Dunaj* (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996, s. 1129.

⁵ *T. Szymanowski*, w: *T. Szymanowski, Z. Świda*, *Kodeks karny wykonawczy*, s. 175.

⁶ Na ten temat szerzej: *A. Nawój*, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności*, także: *G.B. Szczygieł*, *System programowanego oddziaływania oraz M. Bramska, M. Kiryłuk*, *Realizacja systemu programowanego oddziaływania*.

⁷ Dla skazanych dorosłych, którzy nie wymagają opieki specjalistycznej, system zwykły stanowi jedyną alternatywę dla systemu programowanego oddziaływania. Z tego powodu przy ocenie prawidłowości i efektywności funkcjonowania obu tych systemów niejednokrotnie zasadna jest łączna ich analiza.

⁸ Por. *S. Lelental*, *Kwalifikowanie skazanych*; *E. Habzda-Siwiek*, *Wybrane problemy realizacji systemu terapeutycznego*.

⁹ *B. Stańdo-Kawecka*, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności*, s. 109 i n.; także: *P. Stępniaik*, *Polemicznie o systemach wykonywania kary pozbawienia wolności*, s. 595 i n.; *tenże*, *O indywidualizacji*, s. 5–20.

Już same te okoliczności mogłyby stać się wystarczającym przyczynkiem do podjęcia w szerszym, monograficznym ujęciu, problematyki systemu terapeutycznego. Nie sposób jednak sprowadzać potrzeby całościowego opracowania tego zagadnienia tylko do kwestionowania zasadności realizacji oddziaływań specjalistycznych w tej formule. Może się bowiem okazać, iż w obliczu dysfunkcji rozwiązań prawnych, w tym także tych umiejscowionych poza systemem terapeutycznym, sama forma, w jakiej prowadzone są oddziaływania terapeutyczne, ma znaczenie drugorzędne dla ich efektywności. W tym przypadku zbadania wymagać może cały zespół przepisów określających postępowanie z tą grupą skazanych. Jest to tym bardziej prawdopodobne, iż na tę problematykę składa się szereg skomplikowanych kwestii prawnych, często wikłanych zależnościami natury pozaprawnej (medycznymi, psychologicznymi i pedagogicznymi), których realizacja następuje w niesprzyjających warunkach pozbawienia wolności.

Wydaje się, że upływ blisko dwóch dekad od wprowadzenia systemu terapeutycznego do porządku prawnego stwarza odpowiednią perspektywę dla zebrania doświadczeń i oceny jego funkcjonowania. Mimo coraz większego zainteresowania doktryny prawa karnego wykonawczego tą formą wykonywania kary pozbawienia wolności nadal dostrzegalny jest niedostatek pozycji piśmienniczych w tym obszarze, zwłaszcza takich, które analizowałyby ten problem kompleksowo. Tym bardziej iż coraz częściej zwraca się uwagę na konieczność podjęcia głębszej debaty w gronie interdyscyplinarnym, nad potrzebą i ewentualnymi kierunkami zmian w przestrzeni postępowania ze skazanymi przejawiającymi deficyty zdrowotne. Jej nieodzownym elementem musi być całościowa analiza przepisów, które określają ramy prawne oddziaływań specjalistycznych podejmowanych wobec skazanych na karę pozbawienia wolności. Powinna ona również uwzględniać w koniecznym stopniu dalsze otoczenie normatywne (poza regulacjami składającymi się *stricte* na system terapeutyczny) i kontekst pozaprawny tej działalności więziennictwa (zwłaszcza związany z oddziaływaniami leczniczymi, psychologicznymi i rehabilitacyjnymi).

Autor żywi nadzieję, że kierowana do rąk Czytelnika książka spełni pokładane w takiej analizie prawnej oczekiwania, wpisując się w nurt toczącej się w tej przestrzeni debaty, a sformułowane w konkluzjach wnioski pozwolą na usprawnienie i uczynienie postępowania ze skazanymi z zaburzeniami zdrowotnymi bardziej efektywnym.

W tym kontekście warto przypomnieć, iż dotychczas ukazały się jedynie dwie publikacje o charakterze monograficznym dotyczące wykonywania kary

w systemie terapeutycznym. Zakres tematyczny każdej z nich zawężony jest do analizy sytuacji wybranych grup skazanych z tego systemu. Pierwszymi, którzy podjęli to zagadnienie, byli *K. Linowski* i *J. Nowicka*¹⁰. Opisałi oni system terapeutyczny dla alkoholików, jednak głównie z perspektywy pedagogicznej. W roku 2013 swoją pracę dotyczącą wykonywania kary pozbawienia wolności w tym systemie względem narkomanów wydała *J. Konikowska-Kuczyńska*¹¹. Jest to dotychczas jedyna praca prawnicza, która w szerszym zakresie naświetla karno-wykonawczy aspekt tej problematyki¹². Na marginesie można dodać, iż także wcześniej, pod rządami Kodeksu z 1969 r., w literaturze prawniczej nie podjęto w sposób kompleksowy zagadnienia postępowania ze skazanymi z zaburzeniami zdrowotnymi. Ukazało się wtedy za to wiele prac, głównie autorstwa związanych z więziennictwem psychologów i psychiatrów, które do dziś uznaje się za ważne dla doskonalenia odrębnego postępowania ze skazanymi z zaburzeniami psychicznymi¹³.

Przekonanie o konieczności uwzględnienia w tej analizie specyfiki terapii więziennej zdecydowało, iż obok literatury prawniczej (głównie z zakresu prawa karnego wykonawczego), w książce wykorzystano szereg fachowych publikacji, zwłaszcza z zakresu psychiatrii i psychologii penitencjarnej, dotyczących specjalistycznych oddziaływań podejmowanych w warunkach więzennych. Charakter badanej instytucji wpłynął na decyzję, aby adresatami ankiet w badaniach empirycznych stała się kadra fachowa, zatrudniona w oddziałach terapeutycznych i ośrodkach diagnostycznych.

W przypadku systemu terapeutycznego badanie i ocena regulacji prawnych składających się na niego musi w szerokim zakresie uwzględniać charakter postępowania ze skazanymi wykazującymi dysfunkcje zdrowia fizycz-

¹⁰ *K. Linowski, J. Nowicka*, System terapeutyczny.

¹¹ *J. Konikowska-Kuczyńska*, Wykonywanie kary pozbawienia wolności.

¹² W tym kontekście na uwagę zasługuje także książka *M. Szejnkowskiej* o skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych. Ta interesująca pozycja, zgodnie zresztą z jej podtytułem, koncentruje się głównie na wątkach kryminologicznych i karnomaterialnych. Mimo to odnaleźć tam można wiele ważnych dla usprawnienia postępowania wykonawczego uwag, por. *M. Szejnkowska*, Skazani z zaburzeniami.

¹³ Wśród nich należy wymienić pozycje o charakterze monograficznym *J. Sikory*, Problem psychopatów; *też*, Opieka postpenitencjarna; oraz Problemy resocjalizacji. W tym kontekście istotne są też pozycje oparte na bazie doświadczeń z funkcjonowania Zakładu Specjalnego w Oleśnicy: *J. Kozarska-Dworska*, Psychopatia i *M. Dworski*, Poczytalność ograniczonych umysłowo. W latach osiemdziesiątych pod egidą Instytutu Badania Prawa Sądowego i centralnej administracji więziennej wydawano interesujące zbiorcze opracowania tej problematyki: por. *J. Górski, T. Kubiak* (red.), Problemy psychokorekcji; *P. Wierzbicki* (red.), Postępowanie ze skazanymi; *T. Kolarczyk, J. Kubiak* (red.), Postępowanie z narkomanami.

nego, a zwłaszcza psychicznego, w tym z uzależnionymi od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych oraz z zaburzeniami preferencji seksualnych. Przyjmując stanowisko *T. Szymanowskiego*¹⁴, iż nie do prawa, a do medycyny, psychologii i metod rehabilitacji należy określanie metod i sposobów oddziaływań specjalistycznych na skazanych, trzeba jednocześnie zaznaczyć, że nie sposób dokonać rzetelnej analizy przepisów normujących ten odciniek odbywania kary pozbawienia wolności z pominięciem ustaleń wyżej wymienionych dziedzin wiedzy.

Prezentowana pozycja ma charakter opracowania monograficznego. Obszerny materiał prezentujący problematykę wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w różnych aspektach jego funkcjonowania przedstawiony został w pięciu tematycznych rozdziałach, uzupełnionych o wstęp, wnioski końcowe, a także wykaz literatury, aktów prawnych oraz spis tabel.

System terapeutyczny stanowi złożony problem natury prawnej i organizacyjnej. Należy do grona tych instytucji prawa karnego wykonawczego, które najsilniej oddziałują na praktykę wykonywania kary pozbawienia wolności, mając jednocześnie największy potencjał w ograniczeniu powrotności skazanych do popełniania przestępstw. Tak rozbudowany charakter instytucji powoduje konieczność zastosowania do jej zbadania różnych, wzajemnie uzupełniających się metod badawczych. Dla osiągnięcia podstawowego postulatu, rzetelności badań naukowych, w analizie systemu terapeutycznego użyto w sferze ustaleń teoretycznych metody analizy historycznej i dogmatycznej, zaś w warstwie ustaleń praktycznych metody badań empirycznych.

Niniejsza praca zmierza do zrekonstruowania polskiego modelu prawnego postępowania ze skazanymi z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazanymi za przestępstwo określone w art. 197–203 KK, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzonymi umysłowo, uzależnionymi od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych oraz niepełnosprawnymi fizycznie. Zamierzeniem autora było nadanie jej prawniczego charakteru, koncentrującego się na analizie krajowych regulacji prawnych dotyczących wykonywania kary w systemie terapeutycznym, a w perspektywie na wskazaniu optymalnych ram prawnych odrębnego postępowania z tymi szczególnymi grupami skazanych.

¹⁴ *T. Szymanowski*, w: *T. Szymanowski, Z. Świda*, Kodeks karny wykonawczy, s. 223–224.

W rozdziale pierwszym, w ramach ujęcia historycznego, przywołano bogate doświadczenia rodzimej penitencjarystyki w obszarze specjalnego postępowania z osobami z deficytami zdrowotnymi. Idea odrębnego traktowania wybranych grup skazanych, z uwagi na stan ich zdrowia, została skutecznie inkorporowana do polskiej praktyki więziennej już w okresie międzywojennym. Po 1956 r., mimo trudności organizacyjnych i uwarunkowań politycznych, była ona konsekwentnie rozwijana. Na tamten okres datowane są szczytowe osiągnięcia w realizacji eksperymentalnych programów dla skazanych z zaburzeniami psychicznymi, alkoholików i narkomanów. Pozwoliły one w dalszej perspektywie na wypracowanie systemowych rozwiązań, których elementy do dziś wykorzystywane są jako komponenty systemu terapeutycznego. W literaturze¹⁵ podkreśla się, iż dzisiejszy system terapeutyczny stanowi bezpośrednie nawiązanie do tradycji zakładów karnych przeznaczonych dla skazanych wymagających szczególnych środków leczniczo-wychowawczych, które funkcjonowały przed 1997 r.

Nie we wszystkich przypadkach istniała jednak możliwość odwołania się do doświadczeń wypracowanych wcześniej. Tak było ze skazanymi za przestępstwo określone w art. 197–203 KK, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Decyzja o rozpoczęciu prac nad ich włączeniem w system terapeutyczny zapadła dopiero po wejściu w życie nowych kodyfikacji karnych. W książce zdecydowano się przedstawić ich sytuację znacznie szerzej, niż wynikałoby to tylko z uczestnictwa w systemie terapeutycznym. Uznano bowiem, iż przyjęte przez ustawodawcę w kolejnych nowelizacjach prawa karnego odmienności w określeniu ich statusu karno-wykonawczego mogą istotnie rzutować także na przebieg i efekty procesu terapeutycznego. Odmienności te stały się zresztą przedmiotem gorącej debaty i krytycznych ocen w doktrynie prawa karnego wykonawczego.

Rozdział pierwszy zamykają informacje na temat ewolucji idei odrębnego traktowania skazanych wykazujących zaburzenia zdrowia fizycznego i psychicznego w perspektywie międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności. Uznano bowiem, iż należyte ich wyeksponowanie jest nie tylko dyktowane ich znaczeniem na forum międzynarodowej współpracy penitencjarnej, ale uzasadnione jest także tym, że powszechnie przypisuje się im znaczącą rolę w rozwoju rodzimego systemu odrębnego traktowania skazanych wykazujących zaburzenia zdrowia psychicznego i fizycznego. Na wartości te powoływano się, wdrażając tę praktykę w polskim więziennictwie w okre-

¹⁵ A. Nawój, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności*, s. 15.

sie międzywojennym, jak i reaktywując tego rodzaju działalność w realiach politycznych PRL. Do nich, jako do najważniejszych źródeł w określeniu statusu prawnego skazanego, nawiązano także w Uzasadnieniu nowego Kodeksu karnego wykonawczego. Dla zobrazowania praktycznego wpływu dokumentów międzynarodowych dokonano wyboru judykatów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach skazanych z zaburzeniami zdrowotnymi. Niektóre dotyczyły skarg kierowanych przeciwko Polsce.

Jednym z istotniejszych zadań postawionych przed niniejszą monografią było przedstawienie całokształtu problemów dogmatyczno-teoretycznych dotyczących tytułowej instytucji prawa karnego wykonawczego. W rozdziale drugim, wśród zespołu najważniejszych problemów, do analizy wybrano te, które warunkują sprawne i efektywne wykonywanie kary w tym systemie. Szerzej omówiono regulacje, które w praktyce przysparzają najwięcej trudności w stosowaniu bądź wzbudzają poważne wątpliwości w nauce.

Na początku zdecydowano się na weryfikację skuteczności rozwiązań prawnych i organizacyjnych dotyczących kierowania skazanych do odbywania kary w systemie terapeutycznym. Trafność diagnozy stanu zdrowia skazanego i sprawny przebieg procesu umieszczenia go w specjalistycznym oddziale implikuje określone konsekwencje nie tylko po stronie efektywności procesu terapeutycznego, ale rzutuje też na bezpieczeństwo i porządek w jednostce penitencjarnej. W tym zakresie zbadano kompetencje przypisane przez ustawodawcę poszczególnym uczestnikom tego procesu, dotychczasową praktykę, a także przeanalizowano możliwości jej usprawnienia. Ważną częścią tej analizy było też szczegółowe omówienie kryteriów decydujących o skierowaniu skazanego do systemu terapeutycznego, zwłaszcza w obliczu nieostrego ich sformułowania w Kodeksie.

W wykładni przepisów dotyczących systemu terapeutycznego kluczową rolę odgrywać powinny odrębnie określone cele wykonywania kary w tym systemie (art. 97 § 1 KKW). Ustawodawca, decydując się w 1997 r. na ten niestandardowy zabieg, podkreślił w ten sposób rangę i znaczenie specjalnego traktowania skazanych z problemami w sferze zdrowotnej. W pracy, poza dogłębną analizą art. 97 § 1 KKW, zestawiono tę regulację z podstawowym w tej przestrzeni przepisem – art. 67 KKW.

Tę część książki uzupełniają rozważania dotyczące najbardziej aktualnych problemów związanych z realizacją systemu terapeutycznego. W obliczu obserwowanej od szeregu lat niewydolności organizacyjnej więziennych oddziałów terapeutycznych za ważne zadanie uznano odtworzenie alternatywnych instrumentów zapewnienia specjalistycznej opieki potrzebującym jej skaza-

nym. Szersza eksploracja systemu prawnego wskazała niewykorzystany potencjał rozwiązań usytuowanych poza KKW (art. 72a NarkU). W tę tematykę wpisują się także rozważania o zasadności, charakterze prawnym i faktycznym wykorzystaniu subsydiarnej formy wykonywania kary w systemie terapeutycznym, czyli terapii poza oddziałem specjalistycznym. Dokonanie rzetelnej oceny tego rozwiązania uznać należy za priorytet w obliczu promowania w ostatnim czasie przez władze więzienne programów tzw. krótkiej interwencji i terapii krótkoterminowej dla skazanych uzależnionych. Przeanalizowano także, zwłaszcza pod kątem dopuszczalnych odstępstw, regulacje prawne wprowadzające do postępowania wykonawczego zasadę przechodniości systemu terapeutycznego. Osobny fragment pracy poświęcono na omówienie konstrukcji, sposobu procedowania oraz wątpliwości związanych z indywidualnymi programami terapii.

W trakcie konstruowania układu książki zdecydowano się na wydzielenie w osobnej części (rozdział III) całej grupy zagadnień związanych z przymusowością penitencjarnej terapii. Przy tym wyborze kierowano się przeświadczeniem o istotnym wpływie tych rozwiązań na funkcjonowanie systemu terapeutycznego, a także na samego skazanego (poprzez m.in. potęgowanie dolegliwości odbywanej kary i pogorszenie pozycji skazanego w tej dziedzinie w stosunku do ogółu społeczeństwa). Po przełomie, jaki nastąpił w prawie karnym wykonawczym w 1997 r., kiedy świadomie zrezygnowano z oddziaływań podejmowanych wbrew woli dorosłego skazanego, motywując to wzmocnieniem podmiotowości osadzonych oraz niską skutecznością takich zabiegów, pozostawienie tak daleko zakreślonego obszaru ingerencji w autonomię decydowania skazanego o własnym zdrowiu, prowokuje do podjęcia głębszej analizy zasadności takiej decyzji. W tym celu zbadano przepisy składające się na status prawny skazanego, skonfrontowano regulacje karno-wykonawcze z powszechnie obowiązującymi przepisami tzw. ustaw zdrowotnych (gdzie współcześnie standardem jest odchodzenie od paternalistycznych relacji terapeutycznych), a także odwołano się do poglądów wyrażonych w fachowej literaturze prawniczej, medycznej i psychologicznej. W analizie uwzględniono te przypadki ograniczenia autonomii skazanego w sferze badań, leczenia i rehabilitacji, w których zachodzi czytelne powiązanie z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym¹⁶.

¹⁶ Z tego powodu w analizie pominięto m.in. art. 118 KKW, uznawszy, iż dotyczy on doraźnych zabiegów lekarskich podejmowanych w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia, która pozostaje bez wyraźnego związku z odbywaniem kary w systemie terapeutycznym.

Analizę teoretyczną wieńczę, zawarte w rozdziale czwartym, ustalenia dotyczące zwalniania skazanych z zakładów karnych oraz prawnych form kontynuacji ich terapii i kontroli po odbyciu kary pozbawienia wolności. Zamieszczone tam rozważania w szerokim zakresie uwzględniają specyfikę skazanych z systemu terapeutycznego. Zdecydowano, aby analizę okresu postpenalnego nie ograniczać do korzystania przez skazanego z pomocy postpenitencjarnej. W efekcie z tradycyjnego kręgu form pomocowych i kontrolnych zaprezentowane zostały te, które mogą przyczynić się do utrwalenia poprawy zdrowia i zachowania skazanych oraz umożliwią (bądź wymuszają) kontynuację procesu terapeutycznego na wolności, przy zachowaniu dalszej formy kontroli wymiaru sprawiedliwości nad zwolnionym z zakładu karnego.

Wnioski z badań realizowanych w okresie powojennym jednoznacznie wskazywały, że istniejące wówczas braki odpowiednich rozwiązań prawnych i organizacyjnych w przestrzeni postpenalnej są w stanie szybko zniweczyć efekty nawet kilkuletniej terapii więziennej¹⁷. Dlatego w niniejszej książce uznano za istotne przeprowadzenie rekonstrukcji aktualnego systemu instytucji, które na etapie postpenalnym mogłyby zapobiec tak niekorzystnemu rozwojowi wypadków. Nie było to zadanie proste, gdyż nie tworzą one jakiegoś spójnego systemu i brak między nimi szerszych powiązań. Są to często środki o zupełnie odmiennym charakterze prawnym, a niektóre z nich leżą poza obszarem prawa karnego. Tylko nieliczne nawiązują wprost do systemu terapeutycznego, a w większości przypadków to powiązanie trzeba dopiero „odkodać” z ich treści. Mimo to udało się je wyodrębnić, a następnie poddać analizie w kierunku przydatności wykorzystania ich względem skazanych opuszczających jednostki penitencjarne po odbyciu choćby części kary w systemie terapeutycznym. Poza wcześniej wspomnianymi należą do nich będą: warunkowe zwolnienie, wybrane środki karne i zabezpieczające oraz niektóre rozwiązania tzw. ustaw zdrowotnych. W tej części pracy omówiono także kontrowersyjne zapisy wygaszanej ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie dla życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób i ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym, która weszła w życie 1.10.2017 r. W analizie, za wyjątkiem tradycyjnej pomocy postpenitencjarnej, pominięto rozwiązania opierające się na dobrowolnym udziale skazanego w podjęciu terapii na wolności¹⁸.

¹⁷ J. Sikora, Opieka postpenitencjarna.

¹⁸ Postąpiono tak, wychodząc z założenia, iż są one dobrze opisane w literaturze, a co ważniejsze, świadczą o osiągnięciu wobec sprawcy celów kary wykonywanej w systemie terapeutycznym.

Jednym z poważniejszych wyzwań badawczych w trakcie zgłębiania problematyki systemu terapeutycznego okazała się konfrontacja założeń teoretycznych tej instytucji z praktyką jej stosowania. Konfrontacja ta znalazła wyraz w zrealizowanych na potrzeby niniejszej monografii badaniach empirycznych. Badania te uzupełniono o wyniki analizy statystycznej przeprowadzonej w obrębie funkcjonowania badanej instytucji prawa.

Szczegółowe ustalenia z badań empirycznych zebrano metodą sondażową, za pomocą przygotowanego specjalnie na potrzeby projektu kwestionariusza ankietowego. Zawierał on 32 szczegółowe pytania, w tym także takie, które umożliwiały respondentom uzasadnienie zajętego stanowiska. Ponadto poproszono ich o opisowe przedstawienie autorskiej wizji koniecznych zmian w obrębie tytułowej instytucji. Adresatami badań zostali zatrudnieni w oddziałach terapeutycznych i ośrodkach diagnostycznych w całej Polsce specjaliści (psychologowie, terapeuci, pedagodzy, lekarze). Wyniki opracowano na podstawie 371 prawidłowo wypełnionych ankiet. Badania dostarczyły wielu interesujących informacji, ocen i propozycji dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym.

Materiał ten uzupełniono o dane statystyczne pozyskane z dostępnych publicznie baz więziennictwa oraz wygenerowane przez komórki organizacyjne CZSW (Biuro Informacji i Statystyki, Biuro Kadr i Szkolenia, Biuro Penitencjarne, Biuro Ochrony i Spraw Obronnych) specjalnie na potrzeby niniejszego projektu badawczego. Otrzymane tą drogą dane dały obraz funkcjonowania tytułowej instytucji w jej najważniejszych aspektach, a także pozwoliły na częściową charakterystykę populacji objętej oddziaływaniami w ramach systemu terapeutycznego. Stanowią jednocześnie punkt odniesienia w rozważaniach teoretycznych i weryfikator ustaleń badań ankietowych.

Niniejsza książka nie powstałaby w takim kształcie, gdyby nie pomoc i życzliwość wielu osób. Pierwszym, o którym chcę wspomnieć, jest Pan Profesor *Leszek Bogunia*, nieżyjący już Kierownik Katedry Prawa Karnego Wykonawczego Uniwersytetu Wrocławskiego. To właśnie z Panem Profesorem miałem sposobność konsultowania pierwszej koncepcji mojej pracy, a jego opinia przekonała mnie o słuszności wyboru tematu badań. Osobne wyrazy podziękowania kieruję pod adresem wszystkich funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa, którzy na różnych etapach mojej pracy zechcieli podzielić się swoją bogatą wiedzą i doświadczeniem nad praktyką funkcjonowania systemu terapeutycznego. Dzięki ich uwagom udało mi się uniknąć wielu błędów i uproszczeń. Przygotowując książkę, cały czas odczuwałem życzliwe wsparcie i mobilizację do jej ukończenia ze strony przedstawicieli nauki prawa kar-

nego wykonawczego z różnych ośrodków akademickich. Zawsze mogłem liczyć na otwartą wymianę poglądów i konstruktywne opinie ze strony najbliższych współpracowników z mojej macierzystej jednostki. Na końcu wyrazy wdzięczności za trud włożony w recenzję tak obszernej pracy kieruję wobec Pani Profesor *Aldony Nawój-Sleszyński* i Pana Profesora *Marka Bojarskiego*.

Stan prawny: 15.9.2017 r.